INGLIZ BADIIY MATNIDAGI TEMPORAL BIRLIKLARNING O‘ZBEKCHA TARJIMADA MORFOLOGIK VA SINTAKTIK QAYTA SHAKLLANISHI (THE GREAT GATSBY ROMANI MISOLIDA)

Ergashova Kamola Ikromovna,
Osiyo xalqaro universiteti o’qituvchisi
kamolaergashova56@gmail.com
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.22943956

Annotatsiya: Maqolada F. Skott Fitsjeraldning “The Great Gatsby” romani va uning o‘zbekcha Buyuk Getsbi tarjimasidagi temporal birliklarning morfologik va sintaktik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda inglizcha original va o‘zbekcha tarjimadagi to‘liq gaplar parallel shaklda o‘rganilib, vaqt ma’nosini ifodalovchi grammatik vositalar hamda ularning tarjimada qayta shakllanishi aniqlanadi. Tahlil ingliz tilida temporallik predlogli birikmalar, ravishlar, bog‘lovchili predikativ konstruktsiyalar va ot birikmalari orqali ifodalanishini, o‘zbekcha tarjimada esa o‘rin-payt kelishigi, ravishdosh, sifatdosh, temporal ot birikmalari va analitik konstruktsiyalar faol qo‘llanishini ko‘rsatadi. Natijalar temporal semantika saqlangan holatlarda ham uning morfologik va sintaktik shakli tillarning tipologik xususiyatlariga muvofiq o‘zgarishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: temporallik, temporal birlik, morfologik xususiyat, sintaktik xususiyat, badiiy tarjima, ravishdosh, sifatdosh, o‘rin-payt kelishigi, temporal hol.

KIRISH

Temporallik badiiy matnda voqea va holatlarning vaqt bilan munosabatini ifodalovchi muhim kategoriyadir. Vaqt ma’nosi faqat yesterday, today, later, year kabi leksik birliklar orqali emas, balki morfologik shakllar va sintaktik konstruktsiyalar yordamida ham yuzaga chiqadi. Shu sababli temporal birliklarni tarjimada o‘rganishda ularning lug‘aviy ma’nosi bilan cheklanib qolmasdan, gap tarkibida qanday grammatik shaklda kelgani va tarjima tilida qanday qayta tuzilgani ham tahlil qilinishi zarur.

Ingliz va o‘zbek tillari grammatik tuzilishi jihatidan farqlanadi. Ingliz tilida vaqt munosabatlari ko‘pincha predlog, ravish, bog‘lovchi va yordamchi grammatik vositalar bilan ifodalansa, o‘zbek tilida kelishik qo‘shimchalari, ravishdosh va sifatdosh shakllari katta ahamiyatga ega. Bunday tipologik farq badiiy tarjimada temporal birliklarning morfologik va sintaktik qayta shakllanishiga olib keladi.

Tadqiqotning maqsadi “The Great Gatsby” romanidagi temporal birliklarning o‘zbekcha tarjimada qanday morfologik vositalar va sintaktik modellar orqali berilganini aniqlashdan iborat. Buning uchun original va tarjimadagi to‘liq gaplar yonma-yon qiyoslanadi.

METODLAR

Tadqiqot materiali sifatida The Great Gatsby romanining inglizcha originali va Buyuk Getsbi o‘zbekcha tarjimasidagi temporal birliklar qatnashgan parallel kontekstlar olindi. Tadqiqotda qiyosiy chog‘ishtirma, morfologik, sintaktik va kontekstual tahlil usullaridan foydalanildi. Har bir misolda avval temporal birlik qatnashgan to‘liq inglizcha gap va unga mos o‘zbekcha tarjima gapi ajratildi. Keyin temporal birlikning so‘z turkumi, grammatik shakli, qo‘shimchasi yoki yordamchi vositasi aniqlandi. Sintaktik bosqichda esa temporal birlikning gapdagi vazifasi va tarjimada konstruktsiyaning qanday o‘zgargani tahlil qilindi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tahlilda ingliz tilidagi predlogli temporal birikma, temporal ravish, bog‘lovchili vaqt konstruktsiyasi va miqdor bildiruvchi ot birikmalari o‘zbek tilidagi o‘rin-payt kelishigi, ravishdosh, sifatdosh, temporal ot birikmasi va kengaygan hol konstruktsiyalari bilan qiyoslandi.

NATIJALAR VA TAHLIL

1-misol

Inglizcha original	O‘zbekcha tarjima
The Great Gatsby,12b	Buyuk Getsbi,10b
I must have stood for a few moments listening to the whip and snap of the curtains and the groan of a picture on the wall.	Men, nazarimda, bir necha daqiqa xona derazalariga osig‘liq pardalaru xona devorida shamoldan silkinib turgan suratga mahliyo bo‘lgancha qotib qoldim.

Morfologik tahlil. Originaldagi for a few moments predlogli miqdoriy temporal birikma bo‘lib, moments otiga a few miqdor aniqlovchisi birikkan. Tarjimadagi bir necha daqiqa ham miqdor + vaqt oti modelida tuzilgan, biroq moment umumiy qisqa vaqt birligi o‘rniga daqiqa aniqroq o‘lchov oti qo‘llangan.

Sintaktik tahlil. Inglizcha birikma stood fe’liga bog‘langan davomiylik holi vazifasini bajaradi. O‘zbekchada bir necha daqiqa ham qotib qoldim kesimiga bog‘langan temporal hol bo‘lib qolgan. Demak, sintaktik vazifa saqlangan, leksik markaz esa konkretlashgan.

Natija. Bu misolda morfologik model va sintaktik funksiya katta darajada saqlangan. Asosiy o‘zgarish moments → daqiqa orqali vaqt intervalining aniqroq nomlanishidir.

2-misol

Inglizcha original	O‘zbekcha tarjima
The Great Gatsby,17b	Buyuk Getsbi,13b
They knew that presently dinner would be over and a little later the evening, too, would be over and casually put away.	Hozir esa dasturxon atrofida men bilan Tom o‘tirganimiz uchun ular odob saqlardilar. Vaqt tushlikka yaqinlashib qolgandi.

Morfologik tahlil. Originalda presently va a little later ravish va ravishli birikma orqali yaqin kelajakdagi ketma-ket ikki vaqt nuqtasini bildiradi. Tarjimada hozir ravishi hamda vaqt ... yaqinlashib qolgandi predikativ konstruktsiyasi ishlatilgan. Leksik ravishlar o‘rniga ravish + fe’lli konstruktsiya yuzaga kelgan.

Sintaktik tahlil. Original bitta murakkab gap ichida ikki hodisaning ketma-ket yakunlanishini ifodalaydi. Tarjimada mazmun ikki gapga ajratilgan va vaqt munosabati boshqa sintaktik model orqali qayta qurilgan. A little later ning alohida formal muqobili berilmagan.

Natija. Bu juftlik sintaktik segmentatsiya va temporal ma’noning qayta tashkil etilishini ko‘rsatadi. Tarjimada originaldagi vaqt ketma-ketligining ayrim komponentlari ixchamlashgan.

3-misol

Inglizcha original	O‘zbekcha tarjima
The Great Gatsby,18b	Buyuk Getsbi,14b
When, almost immediately, the telephone rang inside and the butler left the porch Daisy seized upon the momentary interruption and leaned toward me.	Shu top telefon jiringlab qoldi, uy xizmatchisi go‘shakni ko‘tardi. Dəzi hamma o‘zi bilan ovora bo‘lgan paytdan foydalanib, men tomon egildi.

Morfologik tahlil. Originaldagi almost immediately ravishli temporal birlik juda qisqa vaqt oralig‘ini bildiradi. Tarjimadagi shu top deiktik temporal birikmasi ham voqeaning darhol sodir

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

bo‘lganini ifodalaydi. When bilan boshlangan predikativ vaqt konstruktsiyasi o‘zbekchada alohida bog‘lovchi bilan emas, ketma-ket gaplar orqali berilgan.

Sintaktik tahlil. Ingliz tilida temporal ergash konstruktsiya bosh gap bilan bitta murakkab gap tarkibida keladi. O‘zbek tarjimasida gap segmentatsiyasi yuz bergan: telefon voqeasi alohida gapga chiqarilgan, keyingi harakat esa paytdan foydalanib konstruktsiyasi bilan bog‘langan.

Natija. Temporal yaqinlik ma’nosi saqlangan, ammo sintaktik model tubdan qayta tuzilgan. Bu temporal ergash konstruktsiyaning segmentatsiya va leksik-deiktik vosita orqali berilishiga misoldir.

4-misol

Inglizcha original	O‘zbekcha tarjima
The Great Gatsby	Buyuk Getsbi
PDF 21-bet	PDF 17-bet
I waited but she didn’t say any more, and after a moment I returned rather feebly to the subject of her daughter.	Bir oz sukut saqladim. Yarasin yangilagim kelmadi. Gapni burmoqchi bo‘lib yana qizi haqida so‘ray boshladim.

Morfologik tahlil. Originaldagi after a moment predlogli temporal birikma bo‘lib, keyingi harakatning qisqa intervaldan so‘ng sodir bo‘lganini bildiradi. Tarjimada ayni interval bir oz sukut saqladim predikativ gap orqali ifodalangan. Temporal ot birikmasi mustaqil harakat tasviriga aylangan.

Sintaktik tahlil. Originalda after a moment temporal hol sifatida I returned predikatsiyasiga bog‘langan. Tarjimada bu hol alohida gapga aylantirilgan va keyingi gap bilan diskursiv ketma-ketlik orqali munosabatga kirishgan.

Natija. Bu hol temporal holning mustaqil predikativ konstruktsiyaga aylanishini ko‘rsatadi. Vaqt oralig‘i saqlanadi, lekin uning sintaktik maqomi o‘zgaradi.

5-misol

Inglizcha original	O‘zbekcha tarjima
The Great Gatsby,22b	Buyuk Getsbi,18b
“Ten o’clock,” she remarked, apparently finding the time on the ceiling.	– Soat o‘n bo‘ldi, – dedi Beyker xonim devorga osig‘liq turgan soatga qarab.

Morfologik tahlil. Originaldagi Ten o’clock son + vaqt oti asosidagi aniq soat ifodasidir. O‘zbekchada soat o‘n bo‘ldi shaklida soat oti, son va bo‘l- fe’li qatnashgan. Nominal vaqt ifodasi predikativ shaklga kengaygan.

Sintaktik tahlil. Inglizchada vaqt ifodasi mustaqil elliptik replika sifatida keladi. O‘zbekchada u ega-kesim munosabatiga yaqin to‘liq predikativ gap shaklida berilgan. Shu sababli sintaktik eksplicitatsiya kuzatiladi.

Natija. Aniq temporal referent to‘liq saqlangan. Farq grammatik shaklda: inglizcha nominal vaqt formulasi o‘zbekchada fe’lli predikativ konstruktsiya orqali ifodalangan.

6-misol

Inglizcha original	O‘zbekcha tarjima
The Great Gatsby,23b	Buyuk Getsbi,18b
“Jordan’s going to play in the tournament to-morrow,” explained Daisy, “over at Westchester.”	– Ertaga Uestchesterda Jordanning musobaqasi bor, – dedi Dəzi. – U yerga barvaqt borish kerak.

Morfologik tahlil. Originaldagi to-morrow temporal deiktik ravishdir. Tarjimadagi ertaga ham shu turdagi deiktik ravish bo‘lib, nutq vaqtiga nisbatan keyingi kunni bildiradi. Morfologik jihatdan ikkala birlik ham o‘zgarmas ravish sifatida ishlatilgan.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Sintaktik tahlil. Originalda to-morrow kelajakdagi is going to play harakatiga temporal hol bo‘lib bog‘langan. Tarjimada ertaga musobaqasi bor mavjudlik-predikativ konstruktsiyasiga bog‘langan. Fe’l konstruktsiyasi o‘zgargan bo‘lsa ham temporal hol vazifasi saqlangan.

Natija. Bu misolda temporal birlikning semantik va sintaktik funksiyasi yuqori darajada saqlangan, biroq asosiy predikatsiya is going to play → musobaqasi bor shaklida qayta qurilgan.

MUHOKAMA

Tahlilda davomiylik, yaqin vaqt, deiktik yaqinlik, qisqa interval, aniq soat va kelajak deiksisi kabi turli temporal ma’nolar qamrab olindi.

Birinchi muhim xususiyat shundaki, temporal ma’no tarjimada saqlangan holatda ham vaqt birligining leksik aniqlik darajasi o‘zgarishi mumkin. For a few moments birikmasining bir necha daqiqa shaklida berilishi umumiy qisqa intervalning aniqroq o‘lchov birligi bilan ifodalanishini ko‘rsatadi.

Ikkinchi xususiyat temporal konstruktsiyalarning predikativlashuvi va segmentatsiyasidir. After a moment temporal holi tarjimada Bir oz sukut saqladim kabi mustaqil gapga aylangan; when ... the telephone rang konstruktsiyasi esa bir necha gapga ajratilib, shu top va paytdan foydalanib vositalari bilan qayta bog‘langan.

Uchinchi xususiyat aniq vaqt va deiktik vaqt birliklarining nisbatan barqarorligidir. Ten o’clock → soat o‘n bo‘ldi juftligida vaqt referenti o‘zgarmaydi, lekin nominal ifoda predikativlashadi. Tomorrow → ertaga juftligida esa deiktik referent va temporal hol funksiyasi bevosita saqlanadi.

Shunday qilib, morfologik va sintaktik tahlil temporal birlik tarjimasini faqat lug‘aviy moslik sifatida emas, balki vaqt ma’nosining turli grammatik vositalar orqali qayta kodlanishi sifatida ko‘rish zarurligini ko‘rsatadi.

XULOSA

Tahlil qilingan yangi misollar “The Great Gatsby” romanining o‘zbekcha tarjimasida temporal birliklar turli morfologik va sintaktik modellar orqali qayta shakllanishini ko‘rsatadi. Ingliz tilidagi predlogli temporal hol o‘zbekchada mustaqil predikativ gapga aylanishi, temporal ergash konstruktsiya segmentatsiya qilinishi yoki nominal vaqt ifodasi fe’lli konstruktsiyaga kengayishi mumkin.

Shu bilan birga, ertaga kabi deiktik ravishlarda temporal referent va sintaktik vazifa deyarli bevosita saqlanadi. Demak, tarjimadagi grammatik o‘zgarish darajasi temporal birlikning turiga va uning gap tarkibidagi funksiyasiga bog‘liq.

Natijalar temporal birliklarni qiyoslashda uch bosqichni birgalikda ko‘rish zarurligini tasdiqlaydi: temporal ma’no, morfologik shakl va sintaktik funksiya. Bunday yondashuv original va tarjima o‘rtasidagi grammatik qayta tashkil etilishni aniqroq tavsiflash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fitzgerald F. S. The Great Gatsby. New York: Charles Scribner’s Sons, 1925.
2. Fitsjerald F. S. Buyuk Getsbi. Rus tilidan Nazira Jo‘rayeva tarjimasi. Toshkent: Davr Press, 2013.
3. Barkhudarov L. S. Yazyk i perevod. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1975.
4. Komissarov V. N. Teoriya perevoda. Moskva: Vysshaya shkola, 1990.
5. Comrie, B. Tense. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
6. Comrie, B. Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
7. Binnick, R. I. (Ed.). The Oxford Handbook of Tense and Aspect. Oxford: Oxford University Press, 2012.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.